

בענין כתובת בנין דכרין בזמן הזה / משה ליכטנשטיין

- א -

"תקנו הגאונים בכל הישיבות, שתהיה האשה גובה כתובתה אחרי מות בעלה, אף מן המטלטלין, כדרך שהתקינו לבעל חוב לגבות מן המטלטלין. ופשטה תקנה זו ברוב ישראל. וכן שאר תנאי כתובה כולן ככתובה הן, וישנן במטלטלין כבקרקע. חוץ מכתובת בנין דכרין שלא מצאנו מנהג ירושתן פשוט בכל הישיבות. לפיכך אני אומר מעמידין אותה על דין הגמרא שאין יורשין כתובת אמן אלא מן הקרקע". (רמב"ם, פט"ז ה"ז).

ובהגהות מימוניות שם הביא:

"אמנם רבינו שמשון כתב, שמאחר שכתובה נגבית מן המטלטלין בתקנת כל הגאונים, הוא הדין כתובת בנין דכרין. שהרי מקשה ותגבה ממטלטלי, ומתרץ ככתובה שויה רבנן".

וכן הוא בתוספות (נ"ב: ד"ה ותגבה), ומקור הדברים בר"ש שם.

והנה תנן התם (נ"ב:): "לא כתב לה בנין דכרין דיהווי ליכי מינאי אינון ירתון כסף כתובתיך יתר על חולקהון דעם אחוהון, חייב, שהוא תנאי ב"ד". וקיימא לן דירתון תנן (ז.א. יורשים הם את הכתובה ותחילת זכותם משעת מיתה, ואין זה כמתנה או חוב; עיין נה. שנחלקו אמוראים בדבר), ומפי רבינו הקדוש עצמו יצא הדבר (עיין ב"ב קל"א). והשתא דקיימא לן הכי, שיטת בעלי התוספות פשוטה ואילו שיטת הרמב"ם טעונה הסבר. הרי ירתון תנן, ויורשים הבנים את כתובת אמן. כיון שכן, צריכים המה לרשת כל הכלול בתוכה. ועכשיו דתקנו הגאונים לגבות אף ממטלטלין, ממילא שאף הם נכללים בכתובתה. וכך כתב הר"ש בפירושו: "...הוא הדין דמוציאין ממטלטלין, ומדבריו שמעינן דכל שכן בנין דכרין שהיא הכתובה עצמה". וכך ביארו את

סוגית הגמרא (נ"ב:), דאין גובין ממטלטלין משום דכתובה שויה רבנן, וגם אין טורפין ממשעבדי, דירתון תנן. והילינו, דירשם הם את כתובתה, ומה שיש בה נופל להם. וכיון דהאידינא יש בה מטלטלין, אף בניה יגבו מטלטלין.

אך הרמב"ם חולק על תוספות, ועל כרחין הבנה אחרת לו במשמעות "ירתון". לדידיה, אכן ירתון תנן, אך אין משמעותו ירושת גוף הכתובה עצמה אלא דאביהם מוריש להם סכום כסף השוה לכתובת אמן. ומדוייקת לשון המשנה, "אינון ירתון כסף כתובתיך", דמשמעו כשווי כסף הכתובה, ולא נקטה בסתם כתובתיך, אשר מובנו הכתובה עצמה.

ונראה, דחיליה דהרמב"ם מסוגית הגמרא בנ"ג., ומפורשים הדברים בפסקו בסוגיא ההיא. איתא התם:

"אמר רבא: פשיטא לי מוכרת כתובתה לאחרים יש לה כתובת בנין דכרין, מאי טעמא זוזי אנסוה. מוחלת כתובתה לבעלה אין לה כתובת בנין דכרין, מאי טעמא אחולי אחילתא".

ויש לתמוה, האיך יהיה להם כתובת בנין דכרין במוכרת, הרי מכרה כתובתה ואינה שלה, וממילא דאין להם מה לירש לכשימות אביהם. ויש מן הראשונים שכתבו, שאין המכירה חלה אלא אם מת הוא קודם, אך אם מתה היא על פניו, כלל לא חלה המכירה, וממילא נשארת הכתובה לירושת בניה.

אך ברמב"ם לא משמע כן. וזה לשונו בדין זה (פ"ז, ה"ז ו"ט):
 "יש לאשה למכור כתובתה או ליתנה במתנה. אם מת הבעל או גירשה לבא הלה ויטול, ואם מתה היא בחיי בעלה או קודם שנשבעה אין לו כלום. ... המוכרת כתובתה בין לאחרים בין לבעלה לא אבדה שאר תנאי כתובה. ואם היה לה בן זכר יורש כנגד הכתובה הזאת שנמכרה מנכסי אביו יותר על חלקו כדין תנאי זה. אבל המוחלת כתובתה לבעלה איבדה כל תנאי

כתובתה ואפילו מזונות אין לה עליו"

ומפורש בדבריו שהמכר חל, אך בנה הזכר עדיין זוכה בחלקו היתר משום דאינו יורש הכתובה אלא כנגד הכתובה.

ועיין בר"ן שם שכתב: "במוחלת אין לה כתובת בנין דכרין... אפשר דדוקא כתובת בנין דכרין הוא דלית לה משום דכיון דלית לה כתובה האיך ירשוה בניה, אבל שאר תנאי כתובה יש לה". ואילו הרמב"ם פסק דמוחלת לית לה כל תנאי כתובה, ואזיל לטעמיה דאף בנין דכרין אינו מצד סלוק הכתובה אלא מפני המחילה, והוא הדין לשאר תנאים, ואין לחלק ביניהם.

ממילא, מובן פסק הרמב"ם דלעיל. אמנם, בכתובתה כלולים המטלטלין, אך אין הם יורשים את הכתובה אלא הוי תקנה מיוחדת שיורשים כנגדה. במקום דתקון - תקון, ובמקום דלא תקון, אין לנו אלא דינא דגמרא.

אמנם, יש להעיר, דאף שבפסקו בענין מוכרת מפורש כך, וכדלעיל, הרי מהלשון שנקט כשירד להגדיר דין כתובת בנין דכרין בריש פל"ט, לא משמע כן. וכך כתב שם:

"מתנאי הכתובה שיהיו בנים הזכרים יורשים כתובת אמן ונדונייתה שהכניסה בתורת נכסי צאן ברזל ואחר-כך חולקין שאר הירושה עם אחיהם בשוה. כ"צד... בנו מן הראשנה יורש אלף שבכתובת אמו, ובנו מן השנייה יורש מאתיים שבכתובת אמו והשאר יורשים אותו בשוה".

- ב -

עוד שם בהמשך ההלכות:

"כבר נהגו בכל המקומות שידענו וששמענו שמען שיכתבו בכתובה בין ממקרקעי בין ממטלטלי. ודבר זה תיקון גדול הוא, ואנשים גדולים ונבונים הנהיגו דבר זה, שהרי זה תנאי שבממון ונמצא האלמנה גובה מן

המטלטלין בתנאי זה, לא בתקנת אחרונים. הרי שלא כתב כך בשטר הכתובה אלא נשא סתם. אם היה יודע בתקנה זו של גאונים גובה, ואם לאו, או שנסתפק לנו הדבר, מתישבין בדבר הרבה שאין כח בתקנת הגאונים לדון בה אף על פי שלא נתפרשה, כדין תנאי כתובה שהם תקנת הסנהדרין הגדולה, עד שנוציא בה ממון מן היורשים"

(פ"ז מהלכות אישות ה"ח-ט')

וכן כתב בהל' מלוה ולוה (פ"א ה"א): "כבר תקנו גאונים האחרונים כולם שיהיה בעל חוב גובה מטלטלין מן היורשין, וכן דנין ישראל בכל ב"ד שבעולם. אבל במערב היו כותבין בשטרי חובות שיש לגבות מן הקרקע ומן המטלטלין בין בחייו בין אחר מותו ונמצא גובה על תנאי זה יותר מן התקנה. וסייג גדול עשו בדבר, שמא לא ידע הלוח בתקנה זו ונמצא ממון יתומים יוצא שלא כדין, שאין כח בתקנת אחרונים לחייב בה יתומים". והדברים צריכים עיון, מדוע לא יהיה כוח לתקנת גאונים, אשר פשטה בכל ישראל. ואף אם נאמר דאין כוח בתקנתן של אחרונים, מאי שנא יתמי משאר אינשי. נהי דרוצים אנו לתקן לטובתם ולא לחובתם, הרי ודאי שאפשר לתקן ככל הנדרש, בין אם ירויחו היתומים מכך ובין אם יופסדו. ובמגיד משנה שם כתב, דאכן התקנה שרירה וקיימת ולא באה כתיבתו אלא לאוסופי עליה. וכן הביא הכסף משנה בשם הריב"ש. ואף לענין כתובה העמידה הריב"ש כששינה ממנהג המקום. ואמנם, דברי הרמב"ם טעונים הסבר, אך מדבריו ברור דהוא מפקפק בעצם סמכותם לתקן ושיש להתישב אם יש לאחרונים כח לחייב יתומים, אם לאו, ודלא כפי שכתבו נושאי כליו.

והנה, יעויין בתשובתו הנ"ל של הריב"ש (סימן שצ"ב בראשיתו), שנתן ב' טעמים לתקנת הגאונים. הטעם האחד הוא שבזמן הזה מטלטלין דמיין לקרקעות ואף בהם שייך שעבוד, והטעם השני הוא שתקנו לכופ יתומים לקיים מצוותן,

לפרוע חוב אביהם.

ובאמת, מפורש היה ברמב"ם שהתקנה לא באה להפוך מטלטלין לקרקע, כתבנת רב הראשונים, אלא תקנו שעבוד הגוף על היתומים, בעוד דמדינא דגמרא אין עליהם אלא שעבוד נכסים. וכך כתב בפירוש המשניות בבכורות, במתני' דאין כתובה נגבית מן השבח ומן הראוי (נ"ב.):

"וכל זה כפי התקנה הראשונה, רצוני לומר כתובת אשה ומזון הבנות לא יהא אלא מן הקרקע. וכן בארנו בכתובות שהמעשה בידינו היום לגבות הכתובה ולהוציא על הבנות מן המטלטלים ולפיכך נוטלות מן השבח ומן הראוי".

"שבח" הוא השבח שהשביחו הנכסים לאחר מיתת הבעל, ו"ראוי" הינו נכסים אשר אין הבעל מוחזק בהם בשעת מיתתו אבל ראויין הם ליפול לו בירושה, ולאחר זמן אכן ירשם. והרי לא תקנו כלל בענין ראוי ושבח, אלא ודאי שלדעתו תקנו שעבוד הגוף על הגברא, וממילא נובע דגובין מן המטלטלין, וכן יוצא מכך שאף מראוי ושבח גובין. ועיין באבני מלואים סימן ק' ס"ק ה' שכן כתב בביאור הרמב"ם. (ועוד עיין במשנה למלך פכ"א מהלכות מלוה ולוה אריכות בענין זה).

אלא דבמהדורת פירוש המשניות של הרב קאפח, נמצא היפך זה, וכתוב ביה בהדיא שאף לאחר התקנה אין גובים משבח וראוי. ובהערותיו שם, ציין הרב קאפח שזהו מאותן המקומות שחזר בו הרמב"ם ממה שכתב במהדורא קמא, וזקנותיה דרבינו הוי כמהדורתו, שהיא מהדורא בתרא. ואכן, במשנה תורה לא הזכיר כלל ענין התקנה במקומות שפסק דין שבח וראוי, (פכ"א מהלכות מלוה ולוה ופ"ה ה"ח מהלכות נחלות), אע"ג שהתקנה לענין מטלטלין מופיעה כמה פעמים.

אך עדיין מקום לטעון, דאכן חזר בו, אבל לא מעצם הבנת התקנה, ורק

החליט שאין שבח וראוי נכנסים תחת כנפיה. דהנה, כתבו הראשנים, דאף שמצוה על היתומים לפרוע חוב אביהם, אין זה אלא מנכסים שהוריש להם ולא משאר נכסיהם, וכך פסק הרמב"ם (פ"א מהלכות מלוה ה"ח). ויש לומר שמפני זה חזר בו, והחליט שאין ראוי ושבח כלולים בנכסים שהניח להם אביהם. שהרי, לו היו נחשבים כהניח להם אביהם, אזי אף מעיקר הדין היו גובים מהם דמקרקעי בינהו, אלא דעל כרחין שאין הם, וממילא אף לענין המצוה או התקנה, אינם חייבים. אמנם, הריטב"א (כתובות צ"א:) כתב בפירוש דהמצוה היא אף על ראוי ושבח, אך אין זה פשוט וניתן להבין אחרת, כפי שכתבנו. ועיין במשנה למלך פכ"א מהלכות מלוה ולוה (סוד"ה "עוד יש לי לחקור") שכתב: "ואפשר לומר דדוקא במטלטלין דכיון דזכה בהם הלוח בחייו ומיניה אפילו מגלימא דעל כתפיה, כי מת כפינן להו ליורשים אפילו בשוטים. אבל בראוי, דמעולם לא נתחייב הלוח בהם, כי זכו בהו בקבר לא כפינן ליורשים. וכן למ"ד דנהי דכפליה ליכא מצוה מיהא איכא, יש לחלק כמו שכתבנו, ומכל מקום עדיין צריך אני להתלמד בדין זה ממקום אחר". וזהו טעם חזרתו במהדורא בתרא, ולא מפני שהבין אחרת בתקנת הגאונים. ובמשנה תורה מוכח כן בברור. וכך כתב שם (פ"ז מהלכות אישות ה"ו):

"וכיון שתקנו הגאונים שתגבה האשה ובעל החוב מן המטלטלין, והדבר ידוע שאין דין קדימה במטלטלין, אם לא הניח מטלטלין כדי ליתן לשניהם נותנין לבעל חוב כל חובו תחילה".

אמנם, הדבר ידוע שאין דין קדימה במטלטלין, אך היינו דוקא מעיקרא דדינא, דאין במטלטלין אלא שעבוד הגוף ובשעבוד הגוף אין דין קדימה, וכהלכה במלוה על פה לראשונים רבים. אך במקום דאיכא שעבוד נכסים, איכא נמי דין קדימה. ולמאן דאמר דמיניה דידיה איכא שעבוד נכסים במטלטלין אף מדרבנן, גם יש דין קדימה (עיין בתשובת הרשב"א, במיוחדות סימן ס"א).

ואם כן, דין קדימה במטלטלין לאחר התקנה תלוי בבעיה דלעיל, אם תקנו שעבוד הגוף או נכסים, וכיון שהכריע הרמב"ם דאין בהם דין קדימה אף בזמן הזה, מוכח דלדידיה נתקן שעבוד הגוף ולא שעבוד נכסים.

עתה נשוב לבאר את דברי הרמב"ם שהבאנו. ודאי, יכולים הגאונים לתקן תקנות ממוניות, וכיון שפשטו בקרב ישראל תקפות הן. אלא, דלא תקנה ממונית רגילה באו הגאונים לתקן; שעבוד הגוף הוא שבאו להטיל עליהם, וחובת גברא הוא שבאו לחדש. בכך, מפפק הרמב"ם, אם בכוחם הוא. אין כוחם של אחרונים ככוחם של ראשונים! לא הרי תקון תקנה זו היוצרת שעבוד על הגברא כהרי שאר תקנות, ואין ללמוד מהם. לכן הנהיגו חכמים גדולים ונבונים לכתוב תנאי, וכן נהגו בכל המקומות בתקון גדול זה.

ובהא דהקשינו מאי שנא יתמי מאינשי דעלמא, התשובה היא, דאכן לא שנא. אין הבעיה מצד מעמדם כיתומים אלא מחמת שינוי מעמדם הנובע מהיותם יורשים. לכן לא הקפיד רבינו להחליף בין יורשים ליתומים. בהלכות אישות כתב: "...עד שנוציא בה ממון מן היורשים" ואילו בהלכות מלוה נקט לשון "...לחייב בה יתומים".

אף תקון התקנה ביתומים בלבד ולא בלקוחות, אינו מצד תקון העולם בענין לקוחות, כפי שכתבו ראשונים אחרים, אלא דאין לקוחות כלל שייכים לכך. רק ביתומים אפשר לתקן שנכנסים הם תחת אבותיהם לענין שעבוד הגוף. ועיין בפכ"ב הי"ג בענין יבם, שפסק: "הניח פירות תלושין מן הקרקע וכן אם הניח מעות ומטלטלין הכל של יבם, ומשתמש בהן כמו שירצה ואינה יכולה לעכב. שהמטלטלין אין הכתובה נגבית מהן אלא בתקנת הגאונים ואין כח בתקנה זו למנעו מנכסי אחיו ולאוסרן עליו באחריות זו שלא ישא ויתן בהם". ואף זה מובן היטב על פי הדברים דלעיל. הרי כל תקנתן היתה בענין שעבוד הגוף, והא דאין היבם יכול למכור בנכסי אחיו, אינו מטעם שעבוד

הגוף אלא מפני שעבוד הנכסים, ובזה לא תקנו כלום, ואינו מעוכב. והנה, מלשון הרמב"ם נראה בעליל דב' תקנות תקנו הגאונים, וכתובה היתה צריכה תקנה נפרדת יתר על התקנה הכללית של בעל חוב. וכבר ציין הריב"ש, דמדברי הרמב"ם משמע שהיה הבדל במידת התפשטותן של ב' התקנות.

לאור דברינו הנ"ל יתבאר היטב הצורך בתקנה נוספת בכתובה. הרי קיימא לן דמטלטלי לכתובה לא משעבדי (כתובות פא: ועוד), דלא כשאר חובות. ואע"ג שהרמב"ם פסק שרק מיתומים אין גובין מטלטלין, ומיניה דידיה נוטלת אף מטלטלין, בכל אופן נראה שאף לדעתו שאני כתובה משאר חובות. דהנה כתב (פט"ז ה"ה), "וכן התקינו שלא תגבה האלמנה כתובתה אלא מן הקרקע". ולפום ריהטא, אין הדברים מובנים כל צרכם, שהרי מטלטלי דיתמי מעיקר הדין אינם משתעבדים, ולשיטת הרמב"ם אף מדאורייתא הדין כן. על כל פנים, משמע דמלבד דין זה ישנה הגבלה מיוחדת בכתובה שאין גובין בה מטלטלי, ומפני כן הוצרכו הגאונים לתקן תקנה נפרדת בכתובה. הרי לא הפכו מטלטלין לנכסים שיש בהם אחריות, אלא הטילו עליהם חיוב חדש ויש כאן מעכב נוסף מלבד דין יתמי הרגיל, ולשם כך יש צורך בתקנה מיוחדת לסלק מעכב זה. וייתכן, שבכתובה אף המצוה לפרע חוב אביהם איננה, וזהו שכתב רבינו שהתקינו שלא תגבה אלא מן הקרקע בלבד ואין להם לתת שלא מן הקרקע. ואם כנים הדברים, אזי הצורך מבואר, דבשאר חובות תקנו התקנה על סמך המצוה וכדברי הריב"ש, וממילא דבכתובה נאלצו לתקן אף את זה, ואין היא יכולה ליכלל בתקנה הרגילה.

ובמגיד משנה כתב, דהרמב"ם סבור כרוב הראשונים שאף גרושה אינה גובה ממטלטלין. משמעות הדבר הוא דכלל אין שעבוד הגוף בכתובה אף מבעלה. ואם כן, יש לבאר בפשיטות דהוצרכו לתקן בכתובה את עצם שעבוד הגוף ורק אחר כך להרחיבה ליתמי. לכן יש תקנה נפרדת היוצרת את שעבוד הגוף, ואי אפשר

להסתפק בתקנה הרגילה המרחיבה את השעבוד מהאב ליורשיו. ועל אף שיש עוד להתישב בדברי רבינו, על כל פנים, בגביית מטלטלין בכתובה יש מעכב נוסף, יתר על שאר חובות, ולכן נצרכת היא לתקנה נפרדת. ומכיון שכתובה קילא, וצריכה תרי תקנות, גם לא התפשטה באותה מידה כתקנת חובות.

ועתה, נשוב על הראשונות. לאור כל הנ"ל מיתרצא קושיא קמייתא. שהרי הקשינו האיך ניתן לחלק בין כתובת בנין דכרין לשאר תנאי כתובה, הלא אינם אלא יורשים את כתובתה, וכל הכלול בה צריך ליפול להם, ולהיכן פרחו המטלטלין? התשובה על כך היא, דאכן יורשים הם את כתובתה אך בכתובה עצמה אין אלא קרקע. והא דגובים ממטלטלי, אין זה מפני שכלולים הם בשעבוד הכתובה אלא מחמת חובה דרמיא עליה. כיון שכן, ניתן לחלק בין בנין דכרין לשאר תנאי כתובה, ולתקן בשאר התנאים שעבוד הגוף, ולא לתקן כן בנוגע לבנין דכרין. וטעם הדבר פשוט. אין זה התחייבות כלפיה לתת לה צרכיה אלא נועד שיחזרו נכסי האב למשפחתו ואין זה אלא ענין התלוי בנכסים. על כן אין כאן אלא שעבוד נכסים, ולא תקנו בו שעבוד הגוף כשאר תנאי כתובה. והשתא דאתינן להכלי, אפשר לתפוס לשון פ"ט בפשוטו כעיקר. והא דסוף פרק י"ז הוי כשארין כתובה ואף אז עדיין איכא תקנה, אך במקום שהכתובה קיימת יורשים כתובתה.

וכל זה הינו לשיטת הרמב"ם. אך התוספות, כאמור, פליגי עלייהו, ואף הם לשיטתם אזלי. דהרי שיטת בעלי התוספות (כתובות ס"ז. ד"ה גמלים, רא"ש שם ובב"ק פרק א' סימן י"ט, ועוד רבים) היא, דמטלטלין בזמן הזה הויין כנכסים שיש בהם אחריות ולכן משתעבדים וכקרקעות, וכיון שכן ודאי כלולים המה בתוך הכתובה, ונופלים להם המטלטלין יחד עם שאר הכתובה, וכדברי הר"ש שהבאנו בראשית הדברים.